

Социалните науки и съвременното българско общество

Призракът на гражданските организации в #Протеста

Владислав Петков, фак. номер 72122

1 курс, магистърска програма „Културна антропология“

Призракът на гражданските организации обитава общественото въображение по време на летните протести от 2013 година срещу правителството на Пламен Орешарски, като приема най-различни трансформации, а оттам – и функции. Сред едни групи той е просто полтъргаист, на когото могат да се припишат всякакви сполуки и несполуки, които иначе трудно намират обяснение. За други се материализира като ангел-спасител, който не само помага в беда, но обещава и да бди над българския народ в бъдеще. За трети пък е кръвожодно съновидение, което носи неприятности и грях и задължително действа в синхрон (или под команда) с други сили на злото, обединени от общ команден център някъде отвъд(ното). Метафората с призрачното не е случайна – тя отразява доста точно образа на гражданските организации, грижливо изграждан в различните му форми, като му придава мъглявост, но и свръхчовешки сили (супергероични или злодейски). Този образ изиграва своята роля в различните контексти, но замъглява и някои въпроси, на които е важно да се търси отговор. В този текст ще разгледаме как се въобразяват гражданските организации в материалите, поместени в сборника с анализи и позиции в българската преса от лятото на 2013 „#Протестът“ (издателство „Изток-Запад“, 2013). Ще започнем с това как се мисли гражданското общество въобще, а оттам и каква роля се придава на гражданските организации в организирането на протеста – като борци за промяна и като чужди агенти на неолиберализма; ще видим как се поставят въпросите за представителността по отношение на гражданските организации. Накрая ще обърнем внимание и на очакванията към гражданските организации в пост-протестната ера.

*Призракът на гражданските организации в #Протеста,
Владислав Петков, фак. номер 72122, Културна антропология*

Гражданското общество

Гражданските организации не изчерпват съдържанието на гражданското общество, но е споделено виждането, че са негов основен елемент и в някакъв смисъл – предпоставка за съществуването му. В анализирания материал (тък и в цялостното говорене за протестите от лятото на 2013) гражданското общество е сред често срещаните референции. Абстрактността на това понятие, разбира се, води до различни интерпретации, живее паралелни животи в общественото съзнание.

В някои случаи гражданското общество се отъждествява с гражданските организации:

Да се създаде представа за широки преговори между правителството и "гражданското общество". Ако традиционните неправителствени организации откажат съдействие, да се поканят други.¹

Видно от дадения пример е, че в една част от общественото съзнание, гражданските неправителствени организации се мислят ако не като самото гражданско общество, то поне като негови говорители. С други думи – ако искаш да влезеш в диалог с „гражданското общество“, обръщаш се към неправителствени организации. Още тук се появява проблемът за представителността на гражданските организации, който ще разгледаме подробно по-долу. Удобството на този подход към представянето на гражданското общество е, че намалява абстрактността му и дава някаква представа за неговия обхват, форма, дори численост, макар и все още подчертано въображаема. Такъв подход е обаче безспорно подвеждащ, тъй като поставя под въпрос участието в „гражданското общество“ на огромна маса протестиращи, които не са свързани с конкретни граждански организации. Вероятно поради това повечето анализатори приемат по-абстрактния подход и говорят за гражданско общество и гражданственост, без да го дефинират и без да го свързват експлицитно с граждански организации:

¹ „Наръчник на строителя на „втората България“, Даниел Смилов, #Протеста, стр. 210

От 12 месеца обаче гражданството активно търси начините такива безобразия да не се случват и искайки нова конструкция на властта, вече не допуска рецидив на властовата практика...²

Освен че са констатира съществуването му (зараждането му, активизирането му), за това гражданско общество най-често се говори с патос и възхита. Неговият „граждански дух“ и „привързаност към демокрацията“ са аплодирани не само от вътрешни анализатори, но и от посланиците на Германия и Франция. Макар това апологизиране на гражданското общество да не е конкретно насочено към неправителствените организации, те безспорно се мислят като основна част от него (обратното би изисквало те ясно да се изключат от понятието), поради което го отразяваме тук.

Има обаче още един поглед към гражданското общество и той е загриженият. Това е позицията, според която гражданското общество е заплашено при това именно от организации, които се опитват да го доминират и да се отъждествят с него. Впечатление прави колко остро е формулирана тази позиция:

... как една сюриня номенклатурни дечица се преобрази в "експерти на прехода" и в номенклатура на олигархията; как узурпираха гражданското общество, обсебиха го, отровиха го и го подмениха със себе си, за да не се състои;³

Все повече българи осъзнават как справедливият им гняв бива използван, за да могат едни шмекери да си направят поредния политически проект или да получат допълнително финансиране от чуждестранните си донори.⁴

Задава се цяла една линия на мислене, според която гражданското общество не е достатъчно плуралистично, а е доминирано от дясна идеология. При цялата си съпротива срещу „тинк-танковете“ дори Велислава Дърева в цитирания по-горе анализ задава въпроса „Да сте забелязали някой да е финансирал ляв „тинк-танк“? Можем да заключим, че съпротивата е не срещу самото гражданско общество (и граждански организации), колкото срещу едностранността му, срещу доминацията му от определени идеи, срещу

² „What just happened?“, Евгений Дайнов, #Протеста, стр. 46

³ „Подмененият протест“, Велислава Дърева, #Протеста, стр. 239

⁴ „Голямата протестърска измама“, Петър Волгин, #Протеста, стр. 229

превръщането му от всеобщо гражданско общество, в гражданско общество на някои.

Безспорната зона все пак е важността на активното гражданско общество. Демонизирането на отделни организации или фигури не стига дотам да се отрича необходимостта от гражданско общество въобще – то остава ценност, независимо от призмата, през която се гледа. Сред всички съществуващи разделителни линии, гражданското общество и желанието за неговата виталност и критичност не се поставят под въпрос.

Гражданските организации като двигатели на протеста

Вероятно заради абстрактността на понятието за гражданското общество за част от обществото е важно да си представи кой движи (или побутва) протеста. Теории в тази насока има много и една от тях е свързана именно с гражданските организации. Сред подкрепящите и критикуващите протестите обаче призрактът на гражданските организации като протестен двигател има диаметрално противоположна природа.

За единия лагер, този на подкрепящите протеста, гражданските организации са някакви идеализирани и всеотдайни институции, благодарение на които протестът не замира месеци наред. Тази теза е малко разпространена вероятно защото повечето анализатори, подкрепящи протеста, са сами протестиращи и имат поглед отвътре за механизмите на организирането на всекидневния протест. Не е обаче и напълно липсваща. Така например Румяна Коларова в рамките на дебат за алтернативите в самото начало на протеста, казва:

Създаването на минимални стандарти и изграждането на отговорност към корупцията е целта, към която се стремят всички НПО-та, които са в корена на този протест.⁵

Такава позиция не само поставя гражданските организации „в корена на протеста“, но им приписва обща визия, създава представа за тях като монолитна и хетерогенна група, която действа координирано. Подобни представи ще се

⁵ „Оптимистично за алтернативите“, транскрипт от публичен дебат, #Протеста, стр. 499

изграждат и за създадената месеци по-късно „Протестна мрежа“, която макар и нерегистрирана формално, следва да се причисли към групата на гражданските организации. „Протестна мрежа“ дава възможност и на подкрепящи, и на критици да си въобразяват гражданските организации като събирателен образ, като нещо обединено и голямо, което има отговарящо на (въображаемите му) размери сила – да бди на фронтвата линия срещу властта според едните; или да направи неолиберален преврат според другите.

Второто виждане на гражданските организации, това на критиците на протеста, е по-убедително и приписва много по-голяма сила на гражданските организации. В техните виждания гражданските организации са не само двигател на протеста, но те имат и ресурс да мобилизират хиляди, да свалят правителства, да подменят политики и да налагат ценности. Вероятно тези анализатори дори не си дават сметка, че говорейки за могъщи тинк-танкове и соросоиди, те внушават живот и сила в граждански организации, каквито последните (за добро или лошо) никога не са имали. Да вземем за пример един от аргументите на Васил Проданов затова, че протестите са реванш на дясното срещу лявото:

Институтът за пазарна икономика, чийто идол е неолибералната икона Айн Ранд и който е ключов тинк-танк, предлагащ десни икономически политики в периода на българския преход, категорично се обяви в подкрепа на протестиращите и критикува мерките, предприемани от правителството на Орешарски.⁶

Мотивите на автора да избере тъкмо тази неправителствена организация не знаем, но е важно да отбележим, че именно така се създава въображение за неправителствените организации като по-големи и по-важни, отколкото вероятно са и изгражда образа им на всесилни мотори на протеста.

Освен, че конструират образа им на големи и силни, критиците на протеста ги и демонизират. Именно в тази си роля призракът на гражданските организации е най-зловещ. Две са основните характеристики, които се добавят

⁶ „Протестите: новата битка на дясното срещу лявото“, Васил Проданов, #Протеста, стр. 231

към изградения им дотук образ – че са щедро финансирани и че обслужват чужди интереси. Ето няколко красноречиви примера за първото:

Следователно "дяското" (...) няма своите безкрайни, обилно финансирани и нежно обгрижвани НПО-та и заканително тиктакащи "тинк-танкове"...⁷

Елена Кодинова публикува в "Преса" субсидиите, които дава Тръстът за гражданско общество за Централна и Източна Европа и се разбра кой е на ясла там (...) Числата са в долари, зеленият гуцер по върви, когато е предназначен за гражданското общество.⁸

Финансирането винаги играе важна роля в общественото конструиране на нечий образ. Цитирането на числа с няколко нули веднага поставя под въпрос морала на „борещите се с корупцията“ неправителствени организации. Нещо повече, в българското общество „усвояване на средства“ и „проекти“ носят негативни конотации дълго преди протестите и водят до асоциации с пилеене на пари, връзки, злоупотреба и корупция.

Втората образна характеристика, която критиците на протеста добавят, е връзката на неправителствените организации с някой друг – с ГЕРБ, с Реформаторския блок и разпадналата се десница в мекия вариант; със Сорос, САЩ, Ротшилд – в твърдия.

[Протестиращите] бяха обрисувани като част от транснационална елитна мрежа, свързана с властовите центрове във Вашингтон и Брюксел. Смята се че протестиращите са платени "соросоиди"; финансистът Джордж Сорос и Институт "Отворено общество" се считат за предводители на протестите. По този начин плахите реформи на Орешарски биват обрисувани като такива, които се борят със световната конспирация срещу обикновения българин.⁹

Това резюме на версиите за връзките на гражданските организации с чуждестранни интереси достатъчно добре показва колко успешно може да се демонизират последните, като се обвият в мистерия и конспирация, които не подлежат на доказване. Изобщо темата за конспирацията съпътства плътно образът на неправителствените организации и ролята им в протестите. Както

⁷ „Подмененият протест“, Велислава Дърева, #Протеста, стр. 239

⁸ „Соросоиди“, Тодор Коруев, #Протеста, стр. 242

⁹ „Класовата война на България“, Мария Иванчева, #Протеста, стр. 194

отбелязва правилно Юри Велев, тъй като българската политика никога не е била прозрачна, това е идеална хранителна среда за конспиративни теории. Още повече, такива тези са практически необорими. Никой не очаква, че Джордж Сорос или Барак Обама ще направи изявление, с което да опровергава статии във вестник „Преса“ или вестник „Дума“. Самите неправителствени организации избират да не развенчават насочените към тях теории, а само да ги класифицират като такива „на конспирацията“. Същото правят публичните поддръжници на протестите:

Конспиративната теория за Сорос, който стоял зад неправителствените организации и държал конците на протестиращите срещу правителството, произхожда директно от режимите на Лукашенко и Путин.¹⁰

Наред с въпроса за конспиративните теории, трябва да отбележим още един проблем – този за национализма. Твърдейки, че гражданските организации защитават чужди интереси, критиците на протеста в някои случаи директно използват националистически аргументи:

Не сме плиткоумни всяко даване на кинти да свързваме само и единствено със Сорос, но на гърба си изпитахме анти българската отродителна дейност на "Отворено общество"...¹¹ (подчертаване – мое)

Един от най-отявлените критици на протеста – Петър Волгин, дори предлага посланиците на Германия и Франция да бъдат „изритани“ от България, задето се месят във вътрешните ѝ работи, като прави съпоставка с епизод от българската история – Съединението и неговото извършване въпреки волята на „Великите сили“. Реториката за „антибългарското“ не е нова за нашите ширини, разбира се – тя се използва за демонизирането на всякакви образи и в този смисъл образът на неправителствените организации не е изключение. Интересното в случая е, че активните конструиращи този образ идват идеологически от ляво.

В заключение на тази част трябва да кажем, че образът на гражданските организации като основни двигатели на протеста е добре конструиран от поддръжниците на протеста, но още по-успешно – от критиците му. В

¹⁰ „Как се манипулира общественото мнение“, Владимир Левчев, #Протеста, стр. 216

¹¹ „Соросоиди“, Тодор Коруюв, #Протеста, стр. 242

общественото съзнание остава усещането, че зад протеста стои голяма машина от множество организации със споделена мисия, ясна координация и множество ресурси.

Тук трябва да се отбележи нещо интересно. Никое от включените в изследваните материали социологически изследвания не измерва доверието на гражданите в гражданските организации. Ако неправителствените организации действително се мислят като важна част от протестното движение от всички и се поставят като заинтересовани страни наред с политически партии и държавни институции като президента¹², защо тогава подкрепата или доверието към тях не се изследва наред с тези други заинтересовани страни? Излиза, че макар в центъра на общественото говорене, гражданските организации не са достигнали центъра на общественото съзнание. Образът им явно не е достатъчно устойчиво изграден, за да се взема предвид наред с традиционните институции. Още един нюанс от призрачния им обществен образ.

Проблемът за представителността

Представителността е сред темите, които са обсъждани най-обширно по време и по повод на летните протести срещу правителството на Пламен Орешарски. Поддържа се тезата, че тогавашният парламент не представлява (достатъчно от) българските граждани, с което се искат и промени в изборното законодателство, което да гарантират по-високо ниво на представителност на различните социални групи. И докато се поставя остро въпроса за представителността на институции, по-малко внимание се обръща на въпроса за представителността на гражданските организации и гражданското общество като цяло. Въпросът излиза на преден план в изследвания период в поне два случая – единият касае среща на премиера Орешарски с граждански организации; другият – покана на четирима членове на „Протестна мрежа“ към премиера за обществен дебат по телевизията.

¹² „Има подкрепа за основното искане на протеста - оставката на Орешарски - от ключови фактори. Те включват: Реформаторския блок, ГЕРБ, части от БСП, двата най-големи профсъюза, основните неправителствени организации...“, както пише Даниел Смилов в „Протестът оттук нататък“, #Протеста, стр. 454

Първият случай е най-добре описан от ироничния коментар на Даниел Смилов по повод срещата на премиера Пламен Орешарски с „представители на протестиращите“:

Да се направи опит да се излъчи "представителство" на протеста, за да може с него да се преговаря (...) Ако качеството е ниско, да се наблегне на количеството: ако откажат 15, да се поканят най-малко 100. Да се натърти, че 15-те не представят никого или най-много само "първата България". 100-те да се издигнат до представители на "втората България".¹³

Пак Даниел Смилов ползва като повод въпросната среща, за да допълни своя ироничен „Речник на новите думи в „четирийсе и второто“ НС“: "Среща с представители на неправителствени организации = среща с Янко, Дончо и Петното“. Вън от хумористичния тон, въпросът е много сериозен. Макар и въобразена като хомогенна мрежа от структури (както я описахме горе), общността на неправителствените организации, имащи отношения към протеста, няма никакъв механизъм за излъчване на представителство. Поради това като че ли се възприема подхода представители да няма:

В сегашните протести появата на някой, който иска да говори от името на останалите, няма да се приеме.¹⁴

Поради това и на отзовалите се на поканата на премиера Орешарски неправителствени организации се отрича представителност. От кого обаче? Ако представители няма, кой има кредит на доверие да говори от името на „автентичните“ протестиращи, за да разобличи „фалшивите“? Видно и от анализирания материал в #Протеста, различни хора го правят, поради което и трябва да изоставим тезата, че протестът няма никакви лица, нито говорители и никой няма право да говори от негово име. Това се потвърждава и от втория критичен случай, поставящ остро въпроса за представителността – поканата от протестиращи към Орешарски за участие в телевизионен дебат.

Самата идея за разговор с властта се стори кощунствена на твърдия гръбнак на улицата и безсмислена на по-меките протестиращи. За едните дебатът с властта е равнозначен на предателство, за другите - опит за лидерство в

¹³ „Наръчник на строителя на „втората България“, Даниел Смилов, #Протеста, стр. 210

¹⁴ „Протестите ще ескалират“, интервю с Георги Фотев, #Протеста, стр. 135

протест. И едните и другите са много чувствителни на тема представителство и водачество; и едните, и другите са свръхчувствителни на тема "яхване на протеста" и лидерство.¹⁵

По повод на тези два случая, както става ясно, няма нито критерии, нито правила за това кой, кого и как представлява в гражданския сектор. Самите протестиращи, изглежда, имат амбивалентни чувства към гражданските организации, напълно различни от изградения в широкото публично пространство образ. Непокорността на протеста не оставя никоя организация, дори „Протестна мрежа“, да поеме пълно лидерство и да говори спокойно от името на протестиращите. Същевременно обаче има пукнатини в тезата, че протестът няма никакви лица и никакви говорители, но това не е константа и може да се оспори във всеки момент. Това до голяма степен завършва образа на гражданските организации като призрачни създадения, обитаващи общественото съзнание около протестите – с непостоянни,менящи се лица и без яснота дали са това, за което се представят.

Обичани или мразени, подкрепяни или критикувани, борци за промяна или чуждестранни агенти, представляващи обществения или частния интерес, гражданските организации намират своето място в мисленето за летните протести от 2013 година. Многопластовият им образ е гъвкав и непостоянен, а някои от съпътстващите го проблеми остават неразрешени. Въпреки тази шизофренна представа за гражданските организации, към тях има формулирани сериозни очаквания в много от материалите и най-вече във връзка с това каква ще бъде ролята им след края на протестите. В „Харта за изграждане на плутократичния модел на българската държава“, най-програмният документ сред изследваните, се предвижда създаването на неправителствени експертни групи за анализ и законодателни промени, като същевременно се разчита на групи за активистки натиск по места и сфери. За натиск, наблюдение и активно участие в обществения живот в пост-протестната ера говорят почти всички анализатори, които дават предложения какво трябва да се случи след смяната на правителството. От гражданските организации се

¹⁵ „Невъзможният дебат между улица и власт“, Васил Гарнизов, #Протеста, стр. 450

очаква да наблюдават дори оценките на сектори като енергетиката и банките.¹⁶ Ако призрачният образ на гражданските организации е изпълнил своята функция по време на протестите, той ще трябва да се промени, за да отговори на очакванията. В Ще трябва да добие по-ясна видимост, по-сериозна плътност и по-добра разпознаваемост. Към външните очаквания за ролята на неправителствените организации ще включим и едно самоочакване. В представянето си „Протестна мрежа“ пише, че има ясна визия „за граждански контрол над всяко следващо управление“.¹⁷

Текстът е написан в рамките на проект „Гражданска практика за студенти и учители: Протестите след 2011 г.“, финансиран по програмата за подкрепа на НПО в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009-2014 г. (www.ngogrants.bg).

Този текст е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Фондация за хуманитарни и социални изследвания - София и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България.

¹⁶ „Какъв е изходът от извънредната ситуация“, Стефан Попов, #Протеста, стр. 438

¹⁷ „100-те успеха на протеста“, #Протеста, стр. 530